

DR. KAZIMIERAS GARŠVA

Lietuvių kalbos institutas

ŠIAURINIŲ VILNIŠKIŲ ŠNEKTŲ MORFOLOGIJOS
YPATYBĖS

Šiaurinių vilniškių šnektų *a* kamieno daugiskaitos vardininkas turi galūnę *-ūs* (plg. *senūs* „seni“). Kartais ištariamoms veiksmažodžių bendraties pilnos galūnės *-tei* /*-tie*. Liepiamosios nuosakos antrasis asmuo vienskaitoje turi galūnę *-ai*, daugiskaitoje – galūnę *-it*.

Vilniškių tarmės pakraščiuose painiojami vietininkai (lokatyvas su *iliatyvu*). Dėl kalbų kontaktų vietoj moteriškosios giminės daiktavardžių pavartojama ir vyriškoji giminė.

1. ĮVADAS

Straipsnio tikslas – aprašyti svarbesnes šiaurinių vilniškių morfologijos ypatybes ir nustatyti jų vietą pakraštinių vilniškių šnektų morfologijos sistemoje. Šiuo požiūriu iki šiol buvo tirtos tik Ąpso, Daūgpilio šnektos. Apie Ciskodo, Krāslavos (Uodegėnų k.), Indricos šnektų morfologiją straipsnių nėra skelbta, dėl to ir vilniškių tarmės aprašai neapėmė viso ploto, nebuvo pilni. Daugiausia čia skelbiama duomenų iš Kraslavos šnektos.

Rytų aukštaičiai vilniškiai geografiniu požiūriu yra ilgiausia lietuvių kalbos tarmė, ištįsusi tarp Ciskodo ir Lazūnų. Toliau dzūkavimo izofona pietų aukštaičių tarme ta pačia kryptimi kerta visą pietinį lietuvių kalbos plotą, kurio rytinė dalis yra suslavėjusi. Už Lietuvos Respublikos ribų Latvijoje išliko keturios vilniškių tarmės šnektos (Daūgpilio, Ciskodo, Uodegėnų, Indricos), dabartinėje Gudijoje – taip pat bent keturios (Ąpso, Pāstovių, Gervėčių, Lazūnų).

Archaiškiausią gramatiką išlaikė pietinės vilniškių šnektos. Taip atsitiko dėl to, kad čia yra labai senos lietuvių aukštaičių žemės, kiek anksčiau izoliuotos nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto. Archaiškiausios morfologijos centras yra pietinė Lazūnų šnektos, nuo kurios į vakarus prasideda pietų aukštaičių tarmė. Lazūnų šnektose ir į pietvakarius (Zietelos šnektos) bei šiaurę nuo jos (Gervėčių šnektos) išliko ne tik du vi-

daus vietininkai, bet ir dar du senoviniai pašalio vietininkai: pašalio esamasis (adesyvas) ir pašalio einamasis (aliatyvas). Adesyvas ir aliatyvas išreiškiamas tuo pačiu formantu *-p* (Gervėčių šnekte *-k*, pridodant jį prie priešakinės ar užpakalinės eilės balsių), todėl fonetiškai formos gali sutapti ir be konteksto jų nebūtų galima išskirti.

Straipsnyje vartojama supaprastinta transkripcija. Nekirčiuotų balsių ilgumas, priegaidės, priebalsių kietinimas šnektose varijuoja ir nėra vienodinamas. Uodegėnų, Ciskodo šnektose balsis *a* labai nutęsiamas ir daugiausia tariamas tvirtagale priegaide. Trumpieji ir pusilgiai balsiai priegaidės neturi, todėl žymimi tuo pačiu kirčio (gravio) ženklu¹. Nedėsningi šnektų fonetikos pakitimai išlaikomi (pavyzdžiui, įterptinis balsis: *dėšara* „dešra“ Eglainė, *sāpanas* „sapnas“ Uodegėnai).

2. VARDAŽODŽIAI, ĮVARDŽIAI

Daiktavardžių ir kitų vardažodžių vardininkas šiaurinėse vilniškių šnektose dažniausiai sutampa su bendrine kalba.

Uodegėnų šnekte vyriškosios giminės būdvardžių, būtojo laiko dalyvių vienaskaitos vardininkas dažnai vartojamas vietoj būdvardžių bevardės giminės: *Pli·tā ku·rōmas, š·bīl̄tas, a vakarañ – šālta / šāltas. Bū·va· švarūs gryñčaj, iššlūotas. Māžas bū·va dūona·s. Žma·n'ū· pīlnas. C'a sunkūs gi·vint, tūmsas*. Vienaskaitos vardininko *u* kamieno būdvardžiai turi kitą kamieną ir galūnes *-as, -a* (aštras, aštrà, gīlas, *-a*, riēbas, stiñgras, suñkas, tuñsas). Vienaskaita linksniuojama pagal *a* kamieno paradigmą. Bevardės giminės kirčiuotos senosios galūnės yra išlikusios, plg.: *lingvū* „leñgva“, *gilū, tumsū*.

Daugiskaitos vardininke *a, ia* (kartais ir *ija*) kamienu vyriškosios giminės būdvardžiai, neveikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyviai vietoj galūnės *-i* dažniausiai turi *u* kamieno galūnę, pvz.: *g'āru·s* „geri“, *mū·štu·s* „mušti“, *s'ānu·s* „seni“, *svētīmu·s* „svetimi“, *nujaūktu·s* „nuversiti“. Šių formų galūnė *-ūs* greičiausiai kilusi iš pilnesnės galūnės *-uos*, o sangrąžinių veiksmažodžių bendraties galūnė *-is* – iš pilnesnės *-ies*. Nesutrumpinta galūnė *-uos* (iš dalies ir *-ies*) seniausių šnektos atstovų dar buvo gana dažnai vartojama (bet jau rečiau už sutrumpintas galūnes *-us, -is*), plg.: *gí·vuos* „gyvi“, *jáunuos, smūlkuos, supjásti·tuos* „supjaustyti“, *na·rétuos* „norėtųsi“, *ais mazgá·tuos, važyníetuos* ir t.t. Vietinė latgalių šnektą vietoj lietuvių galūnės *-ūs / -uos* turi *-i*: *īlgu·s* „ilgi“ – ltg. *gāri, sū·k·tu·s – sālīkti* ir pan.

¹Žr. K. Garšva, Kirčiuotų trumpųjų ir pusilgių skiemenų „priegaidės“, *Kalbotyra*, 50 (1), 2001, p. 147–150.

Vietoj įvardžiuotinių būdvardžių,rieveksmių, veiksmazodžių (ypač sangražinių) galūnės *-i* gali būti išlikusi pilnesnė galūnė *-ie*, plg.: *senieji* „senieji“, *jauniejiems* „jauniesiems“, *artie* „arti“ (bet *ta'li*), *unskcie*, *klausit'ies*.

Esamojo laiko dalyvių pasitaiko nedaug: *miegáununc'is* ~ *miegaunančis* „miegantis“, *drà.bunc'is* ~ *drebantis* „drebantis“, *ží.dunča* ~ *žydanča* „žydinti“ (liepa). Veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviams nauja priesaga *-ančis, -ia* (tarmiškai *-unčis, -a*) vietoj *-intis, -i* galėjo būti pradėta vartoti dėl analogijos su kitais kamienais (plg. *dírb-antis*), pvz.: *ží·d'a+antis* – *ží·d(i)antis* > *ží·dunčis*. Kadangi 8 linksniuose buvo priebalsis *č*, jis įsivestas ir likusiems 4 linksniams.

Įvardžiuotinių būdvardžių priesagą *-asis* atitinka rytietiška *-asiai* (čia su minkštuoju *s'*): *báltas'ai*, *júodas'ai*, *márgas'ai*. Kelintiniai skaitvardžiai sudaromi su formantu *-likis, -è*: *vienuolì.ki.s*, *dvi.lì.ki.s*, *devi.n'a.lì.ki.s* ir t.t. Skaitvardžių, įvardžių formos vartojamos su partikula *-ei(na's)*, pvz.: *dù*, *dùjei*, *dùjeina's*, *tù*, *tùjei*, *tùjeina's*, *mès*, *mèsei* / *mèsei*, *mèseina's* / *mèseina's* ir t.t. Įvardžiai turi ir rytų aukštaičių galinį *-m*, plg. *júom*, *šitúom*.

Apso šnekte vietoj vietovardžių kilmininko dažniau vartojamas išvestinis būdvardis su priesaga *-inis*: *mes parāpija.s Pelekì.n'a.s bù.va.m*; *c'a parāpija Braslavì.n'a*, *Skru delì.nis kálnas*. Būdvardžių galūnė *-ūs* vartojama vietoj *-i* (*jáunūs*, *nemažūs*, *tankūs*). Skaitvardžiai sudaromi su rytiečių *dėšimts* „dešimt“ (*dvi.dešimts* „dvidešimt“ ir panašiai), *-likè* (*vienuolikè*, *dvoylikè* (valanda): *bú·si vienuolì.k'a.j Vín'uj*. Priebalsinio kamieno formos *piemenàs*, *žu·sàs* niekur neužrašytos.

Indricos ir Rimšės apylinkėse gyvos Ignalinos–Švenčionių krašto senos morfologinės formos. Vartojamos vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko priebalsinio kamieno formos *dukteràs / dukterès* „dukters“, *sasaràs / seserès* „sesers“ (vns. kilm.), *dūkteras / dūkteres* „dukterys“, *sāsaras / sēseres* „seserys“ (dgs. vard.).

Kitų vyriškosios giminės vardažodžių (būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių ir pan.) vienaskaitos naudininko linksnis turi daiktavardinę galūnę *-ui*, pavyzdžiui: *gílui* „giliam“, *žál'ui* „žaliam“, *geriesn'ui* „geresniam“, *g'àrajui* „gerajam“, *jáunajui* „jaunajam“, *à.nui* „anam“, *kítui* „kitam“, *šítui* „šitam“, *vìsui* „visam“ ir pan. Išimtis – įvardžiai *jám*, *tám*, *mán*, *táu*, *sáu*.

Asmeninių įvardžių daugiskaitos galininkas – *muñ*, *juñ*. Tokia pati ir daugiskaitos įnagininko galūnė (*muñ*, *juñ*). Įvardžių *áš*, *tù* daugiskaitos naudininko, galininko ir įnagininko galūnės rytų aukštaičių šnektose yra vienodos. Fonetiškai sutampa visų vardažodžių vienaskaitos galininko ir įnagininko galūnės (tik galininke jos gali būti ilgesnės), pavyzdžiui, vns. gal.: *stálu·*, *víejì·*, *diènu·*, *p'à.lv·*, *žmā·gu·*, *àki·*, *úndini·*, *gì.lu·*, *žàli·*,

plàtajei, maním; vns. įn.: *stàlu, víeji, diènu, p'à·ly, žmá·gu, àki, úndini, gìlu, žàli, plàtajei, maním*. Sutampa ir daiktavardžių *ā, iā, ē, i* kamienų moteriškosios giminės daugiskaitos naudininko ir įnagininko galūnės, pavyzdžiui, dgs. naud., įn.: *ruñka·m, marc'á·m, bití·tiem, naktím*.

Asmeninių ir savybinių įvardžių vienaskaitos galininko galūnė *-im* (*maním* „mane“, *tavím* „tave“, *savím* „save“) sutampa su vienaskaitos įnagininko galūne. Šios ypatybės latgalių šnektą taip pat negalėjo stimuliuoti (plg. *maním* „mane“ – ltg. *màni*). Minėtų formų galūnės *-ui, -im* greičiausiai atsirado dėl analogijos su kitomis tos pačios šnektos galūnėmis.

Įvardžiuotinių būdvardžių formų vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos galininkas ir įnagininkas sutampa su moteriškosios giminės naudininku ir turi galūnę *-(i)ajei*: *pírmajei vaiku* „pirmąjį vaiką“, *su g'àra·jei brā·li* „geruoju broliu“. Įvardžiuotinių būdvardžių formų vyriškosios giminės daugiskaitos naudininko galūnė yra *-(ie)jam, -(ie)jiem*: *didíejam* „didiesiems“, *platíejam* „platiesiems“, *jauniejiem* „jauniesiems“. Ši forma sudaroma prie daugiskaitos vardininko kamieno (*didíej-i, platíej-i, jaunieji-i*) pridodant vienaskaitos naudininko galūnę *-am, -iem*.

Apie Daugpilį, Indricą, Uodegėnus nėra būdvardžių aukščiausiojo laipsnio paprastosios formos. Vietoj jos būna analitinės formos, sudarytos iš įvardžių *pàts; patì* ir nelyginamojo arba aukštesniojo laipsnio būdvardžių (dažniausiai įvardžiuotinių): *pàcis mąžasei, pats seníesnisei, pacì didz'á·ja*.

Ciskodo šnekte, kaip ir gretimų rytų aukštaičių, vartotas iliatyvas: *párkelk árkli. kitañ daiktañ; lá·ban nuo kálna. važúoja; aĩk tvàrtan padabá·t; šùn'a. neláiskit pirkėn* (painiojant – ir *aĩsu Lietuvoj pažurét*); *pateki.lúosna (-un) aismà* „į apgėlus eisime“². Indricos, Rimšės ir kitose šnektose daugiskaitos formantas *-na* gali būti ir numetamas, plg. *pėvirta. latv'uõs(-na)*.

Uodegėnų šnekte, kuri kalbotyroje mažai žinoma (nors išliko gerų tekstų), *vardažodžių* vienaskaitos iliatyvo formos taip pat vartojamos ne tik kryptiniai, bet ir vietai reikšti, plg.: *aĩk gryñčá·j / gryñčan*. Moteriškosios giminės *vardažodžių* paradigmos kiek dažnesnės vienaskaitos lokatyvo formos. Iliatyvas vietoj lokatyvo vartojamas labai dažnai: *ragíejau sapananñ tíevu*; *par dũkteri daržàlin miegáuna*; *kitu miškañ prĩryša par pũ·šbi*.

Kartais iliatyvas pavartojamas vietoj galininko: *duntàlin skáudž'a*. Lokatyvas taip pat pavartojamas vietoj iliatyvo ar prielinksniinių konstrukcijų: *na bú.rna·s burnā·j kalbu, pierdavié; ašáĩ alí·vuos tamuõs ir nenlí·stumai* „neįlįščiau“. Retesni daiktavardžių, būdvardžių kamienai,

²K. Būga, Ciskodo parapijos lietuvių šnektą (rankraštis), 1911, Vilniaus universiteto mokslinė biblioteka (D 490).

veiksmažodžių asmenuotės, kaip ir gretimose vilniškių šnektose, yra perėjusios į labiau paplitusias: *sú·na* „sūnaus“; *gùl'a* „guli“, *negāl'a* „negali“, *ží·dz'a* „žydi“.

Daugpilio šnekte daugiau negu gretimose lietuvių šnektose jau painiojamas iliatyvas ir lokatyvas: *ainì bažní·č'ai*, *pirtin̄ dz'av'āna* ir kt. Senoviški (taisyklingi) pavyzdžiai *kiemañ nuveinì*, *miēstan išvaž'āva* paneigia teiginį, jog „lokatyvas čia visada vartojamas ir iliatyvo vietoje“³. Slavų kalbų pavyzdžiu vietoj moteriškosios kartais jau pavartojama ir vyriškoji giminė: *anà Gravelĩ's*, *lenkĩ's* ir panašiai. Mūsų tekstuose daugiskaitos vardininke *a* kamieno būdvardžiai ne visada, o tik retkarčiais turėjo šiaurinių vilniškių galūnę *-ūs*, plg. *s'ānu.s* „seni“, *šlāpju.s* „šlapi“. Rytų aukštaičių vienaskaitos vardininko forma yra *brúngas'iai*, *jáunasiai*, *māžasiai*, *míelasiai*, *sēnasiai*.

3. VEIKSMAŽODŽIAI IR JŲ FORMOS

Veiksmažodžių bendratys dažniausiai yra sutrumpėjusios ir baigiasi formantu *-t* (*miegáut* „miegoti“, *pū·st*), bet kartais ištariama ir pilna galūnė *-tie*: *mir̄tie*, *válgi·tie*. Sistemingai formantu *-ties* baigiasi sangražinių veiksmažodžių bendratys: *grĩ·šties* „grįžtis, gręžtis“, *kú·sties* „kąstis“. Skirtingai nuo formanto *-tuos* (plg. *mazgátuos*), formantas *-ties* (plg. *mazgáties*) išlieka dažniau, kitaip jis sutaptų su latgalių šnekta, plg.: *kélties* – *celti's*, *klausí·ties* – *kláuseiti's*.

Veiksmažodžių bendratyje apie Daugpilį dažniausiai vartojama sutrumpinta galūnė *-t'* (priebalsis, po kurio yra išnykęs priešakinės eilės ar supriešakėjęs balsis, beveik visada yra minkštas) ir ypač redukuota galūnė *-t'a*. Rečiau ištariami pilni formantai *-tei*, taip pat *-tie* rodo, kad jie yra seniausi, pirminiai. Greičiausiai jų raida buvo tokia: *-tei / -tie > -t'a. > -t'* (*-tei > -tie* prieštarautų ir tai, kad antrasis retesnis). Pavyzdžiai: *givíntei*, *kalbėtei*, *lí·gintei*, *pasakí·tei*; *išraší·tie*, *pasakítie*, *m'alúotie*, *nudúotie*, *mokínties*; *dírpt'a.*, *kalbét'a.*, *pasakí·t'a.*, *pašnekét'a.*, *pėrsiraši.t'a.*, *piervest'a.*, *s'ú·t'a.*, *sudaigínt'a.*, *darbúot'a.s*; *darí·t'*, *gért'*. Tas pats kalbėtojas net tą patį žodį gali pavartoti ir trimis variantais.

Prie sangražinių veiksmažodžių pridėdant priešdėlį, sutrumpinta sangražos dalelytė *s* (< *si*) žodžio gale lieka, o antroji nesutrumpinta sangražos dalelytė gali būti ir pridėdama (kaip latgalių šnekte), ir nepridėdama, plg. *náras* ~ *norias* „norisi“ – *nisinárys* ~ *nesinoris* „nesinori“, *ràgis* ~ *regis* „regisi“ – *nisiràgis* ~ *nesiregis* „nesiregi“. Vietoj „nebūtų bu-

³E. Grinaveckienė, Kai kurios Daugpilio lietuvių šnektos gramatikos ypatybės, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, t. 23, p. 107–123.

vę“ sakoma „būtų nebuve“ (*bú·t' nibù.vis*). Sudurtinių atliktinių veiksmažodžio formų pirmasis komponentas (*būti* formos) tiesioginės nuosakos esamajame laike suniveliuotas ir visuose asmenyse nesiskiria: sakoma ne tik *jis yra kasęs*, bet ir *aš yra „esu“ kasęs*. Šių formų būtajame kartiniame laike veiksmažodis *būti* jau kaitomas, bet moteriškoji giminė vienaskaitoje turi galūnę *-ia*: *aš buvaĩ nupirkusia „nupirkusi“, tu buvaĩ nupirkusia*. Tariamoji nuosaka vietoj laukiamo pirmojo komponento *eš bú·tum* „būčiau“, *tu bú·tim* „būtum“, *ànas bú·tu* yra tik vienas *bú·t' „būti“*: *bú·t' nipa-tàisis „būtų nepataisęs“, bú·t' išvìrus „būčiau išvirus“, bú·t' pašbldis „būčiau pašildžiusi“*.

Uodegėnų šnektoje, kaip ir Ciskodo parapijoje, buvo vartojamas siekinys (jį gali pakeisti ir bendratis), plg.: *Raika naĩt pa da bã·tu·. Brá·lis aĩs mazgá·tu·s / mazgá·tuos. Aĩk da miškui úogu. ryñktu·. Aĩk síetu. / síet má·rkvu*. Dviskiemeniai veiksmažodžiai, kurių bendratis baigiasi sandūra *-sti, -šti* (*mèsti, áusti, nèsti* ir kt.), būsimajame laike turi dvigubą formantą *-ss-, -šš-*: *m'à.ssu, v'à.ssu, áussu, n'à.ššu*. Taip šnekta formaliai išlaiko senąją būsimąjo laiko veiksmažodžių darybą (atematines formas): bendraties kamiengalį ir priesagą *-s-*: *mès-ti + si-u → mèss'u, nèš-ti + si-u → nèšš'u*.

Tariamąsios nuosakos vienaskaitos pirmasis asmuo latgalių pavyzdžiu turi galūnę *-um*, o antrasis – *-im*: *eš sviestum, siedintum, máudi·tumuos*; *tu sviestim, siedintim, máudi·timies* (kitos formos lietuviškos – *meš sviestumiem, ju·s sviestumiet, jie sviestu·*). Būsimąjo laiko ir tariamąsios nuosakos veiksmažodžiai gali turėti postpozicinę galūnę *-ai*: *indiesimai „įdėsime“, miegáusimai „miegosime“, ma·kietim / makietimai „mokėčiau“* (ltg. *múocietim*).

Šnektoje nėra žinomas veiksmažodžių būtasis dažninis laikas. Būtajį dažninį laiką atitinka sinoniminės formos: *vaikščiodavo – kasdien váikščieja·, verkdamo – daũk vièrkie* ir panašiai.

Uodegėnų šnektoje pasitaiko veiksmažodžių formų *aci(pri-, sù-)gulsta, mírsta, pakl'ú·sta, pú·sta, sãpsta, skaũsta, (ap)sièsta* (tai galėtų būti ir formų su formantu *-sta* įtaka). Asmenuojama (èš) *gáustau „gaudau“, sýrkstù „sergu“, (tù) gáustai „gaudai“, sýrkstì „sergi“, (ànas, ànis) gáusta „gaudo“, sýrksta „serga“, (mèš) gáustam „gaudom“, sýrkstam „sergam“, (jūs) gáustat „gaudot“, sýrkstat „sergat“*.

Šnektoje nėra žinoma dalelytė „tegu“. Geidžiamoji nuosaka sudaroma iš *leĩ / laiĩ* (plg. la. k.) ir esamojo ar būsimąjo laiko trečiojo asmens: *leĩ gáusta „tegul gaudu“, laiĩ pàšyils „tegul sušyla“*.

Ciskodo šnektoje užfiksuota ilgelesnė sangražinės bendraties galūnė *-ies* (*radn'à sãja kieminéties, raĩk'a kèlties, vinčùities*), atematinė forma

pališksta, trumpinimas *dáu* < *dav* „davė“, pilnesnė liepiamoji nuosaka: *šák i šák i miergáit'a* „šok šok mergaite“.

Liepiamosios nuosakos antrojo asmens vienaskaitoje vartojama galūnė *-ai*, daugiskaitoje – *-it*, pavyzdžiui: *paródai* „parodyk“, *pasákai* „pasakyk“, *nuveinì.t* „nueikite“. Kitokią kaitybą rodo ir žodžiai *lišksta* „lieka“, *neršiti* „neršia“, *didėja* „didžioji“, *ilgója* „ilgoji“, *pinkius* „penkis“, *grėčium* „greta“.

Esamojo laiko trečiajame asmenyje vietoj antrosios asmenuotės veiksmažodžių galūnės *-i* Uodegėnų šnekte dažniau vartojama pirmosios asmenuotės galūnė *-(i)a*, plg.: *gùl'a / gùli*, *mí'l'a / míli*, *nára / nár'a / nári*, *ràg'a / ràgi*, *síed'a / síedi*. To paties laiko daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens vartojamos naujosios galūnės: *mí'lám*, *ràg'am*, *mi'l'at*, *ràg'at*. Būtojo kartinio laiko pirmosios asmenuotės veiksmažodžiai gali turėti trečiosios asmenuotės galūnes, plg.: *dirbie* ~ *dirbė* „dirbo“, *ryñkie* ~ *riñkė* „rinko“.

Kurių ne kurių būtojo kartinio laiko veiksmažodžių vienaskaitos formos būna pilnos ir sutrumpintos, plg.: vns. 1 a. *dėjau / dé* „dėjau“, 2 a. *dėjai / déi* „dėjai“, 3 a. *dėja / dé* „dėjo“. Tariamoji nuosaka vartojama ir su galiniu formantu *-be*, pvz.: vns. 1 a. *aič'a / aič'abe* „eičiau“, 2 a. *aištum / aištumbe*, 3 a. *aištu. / aištu.be*. Dvejetainės ir liepiamosios nuosakos formos: *dari'k / dārai*, *gul'kis / guliēs*, *miegōk / miegi*, *susiñk / susiñ*, *vėšk / vėš*.

Būtojo kartinio laiko paskutinysis skiemuo šnekte dažniausiai netiriamas: *atvaž'á.u* „atvažiavo“, *dá.u* „davė“, *nuvė / nuvė'ja* *n'aturė* „neturėjo“. Kaip ir Daugpilio pietinių apylinkių šnekte, gretimose pietrytinėse Breslaujos–Apsos apylinkėse plačiai vartojamas veiksmažodžių bendraties formantas *-tie* (> *tia.*), *-tei*: *nuveítie*, *mainí't'a.*, *máudi.t'a.s.*, *mó'ki.t'a.s.*, *n'ũ'kt'a.*; *ma.ké'tei* (Damošiai). Tebėra įvardžių ilgesnė forma *ānies* „jie“, *pāties* „patys“. Kaip ir Uodegėnuose, prieveiksnių galūnę *-ai* atitinka *-ei*: *biednei*, *lietū.viškei*, *pòlskei*, *tì.krasei*.

Liepiamosios nuosakos vienaskaita dažnai sudaroma su galūne *-ai* (o kamiene) ir formantu *j* ar *be* jo (*be -k-*), t.y. liepiamosios nuosakos forma su *-ai* gali sutapti su esamojo laiko vienaskaitos II asmeniu: (*ati*)*dārai*, *pasákai*; *atvažúoj*, *padainúoj*; *naktùj* „nakvok“, *nespjáu*, *nėš*. Liepiamosios nuosakos daugiskaitos I asmeniui kartais prie vienaskaitos dar pridamas formantas *-me*, o II asmeniui *-te* (*-tie*): *stātaime* „statykime“, *válgaite* „valgykite“, *dabáitie* „žiūrėkite“. Manoma, jog liepiamosios nuosakos bent vienaskaitos formos *be -k* šiaurinėse vilniškių šnektose reiškia tokį liepimą, kuris turi būti vykdomas tuoj pat, nedelsiant⁴.

Pastebėtos tariamosios nuosakos formos *n'ag'ártum* „negerčiau“ (Misos), *palaistój* „paleisčiau“ (Damošiai), *ateitum̃bi* „ateitum“, *ragė'tumbi*

⁴Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius, 1966, p. 209–214.

„regėtum“ (Rimašėnai)⁵. Sangražos dalelytė veiksmazodžiams prideda ma ne tik po priešdėlio (prieš šaknį), bet ir žodžio gale (kartais dukart): *nena.rėtu.si* „nesinorėtu“, *nezgirdis* „nesigirdi“. Esamojo laiko daugiskaitos I asmenyje prieš galūnę *-me* vietoj *a* pasitaiko *i*: *sa sãva móterim pãkalbim* (Ūsionys). Būtais kartinis laikas imtas sudarinėti slavų kalbų pavyzdžiu: *raik' a bũ.va.* (plg. rus. *nado bylo*) *jimt in visũ· pinigũ·* (Damošiai). Dar plg. *sugalvavaũ* „sugalvojau“. Pradėtos painioti giminės (*duktiẽ išvaž'ãvis*), laikai (*jau išmĩ.ris* „išmiręs“ = išmirę).

4. APIBENDRINIMAS

Šiaurinės Kraslavos, Ciskodo, Daugpilio, Apso–Breslaujos senbuvų lietuvių šnektos ir Indricos atsikėlių iš Rimšės apylinkių šnektos turi savotiškų vilniškių tarmės ypatybių. Dalis jų galėjo atsirasti ir dėl latvių kalbos įtakos.

Daugpilio, Kraslavos, Indricos šnektose vartotos trejopos aukščiausiojo laipsnio būdvardžių formos, sudarytos iš įvardžio *pãts, patĩ* ir nelyginamojo, aukštesniojo ar aukščiausiojo įvardžiuotinių būdvardžių laipsnio formos, plg.: *pãts sėnasei aš* „aš esu seniausias“; *pãts seniesnisei im pėnsija:s* „seniausiasis yra pensininkas“. Kraslavos šnektose (Uodegėnų kaimė) vietoj įvardžių *aš, tũ* ir *savėš* vienaskaitos kilmininko, galininko ir rečiau naudininko formų vartojamas įnagininkas, pvz.: *tavĩm tėvas su mãmu pėni, vaikaĩ manĩm nipieniẽs* „tave tėvas su mama maitina, vaikai manęs nemaitins“.

Apso krašte tebėra įvardžių ilgesnė forma *ãnies* „jie“, *pãties* „patys“. Kaip ir Kraslavos šnektose (Uodegėnuose),rieveiksmių galūnę *-ai* atitinka *-ei*: *biedneĩ, lietũ.viškei, pòlskei, tĩ.krasei*.

Gervėčių ir Lazūnų šnektos iš vilniškių ir apskritai lietuvių tarmių išsiskiria archaiškumu, morfologijos formų sinonimika.

Gervėčių šnektose vyriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos naudininkas dažniausiai turi galūnę *-uo* (*liėtuo* „lietui“), bet kartais *-u* (*liėtu, mėnas'u*), o ypač retai *-o* (*dziėvo* „Dievui“).

Daiktavardžių priebalsinio ir *i*-kamieno senoviškesnės formos vartojamos ne tik vienaskaitos kilmininko (*dukterė* „dukters“, *rudenė* „rudens“), bet ir naudininko (*dũkterie, nãkcie* ~ *naktie*), daugiskaitos vardininko linksniuose (*duñt'as* ~ *dantes* „dantys“, *šũn'as* ~ *šunes* „šunys“).

Vartojamas įprastinis vienaskaitos iliatyvas su *-an* (plg. *mėdz'an* „į mišką“) ir rečiau – su *-na* (*pirk'õna*). Daugiskaitos iliatyvo galūnės yra *-an, -un, -uosna*: *rug'úosan, rãtuosun, maskõl'uosna* „kariuomenė“. Daugiskai-

⁵ *Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija)*, Vilnius, 1970, p. 393.

tos inesyvo galūnės yra *-sa, -su, -sui* (pavyzdžiui: *krú·muosa* „krūmuose“, *atšlaimúosu*, *gal'č'ú·nuosui* „Galčiūnuose“), iliatyvo *-uosna* (*túosna didel'úosna namúosna* „tuose dideliuose namuose“). Gervėčių šnekte buvo dar du vietininkai (iš viso – keturi) – senoviškos pašalio vietininko (adesyvo) formos su formantu *-k* vietoj *-p* (pavyzdžiui: *mù·sìk dzvì kum'āles bùvo*) ir retai – aliatyvas (*ataišk mu·suñk*), sudarytas iš vardų, pavardžių (*einù Jonók*).

Vietoj būtojo dažninio laiko Gervėčių šnekte vartojamos būtojo kartinio laiko formos surieveiksmiais arba veiksmazodžio bendratis su priesaga *-inėti*: *kap kadù ā·jom vuogáuc'* „kai kada eidavome uogauti“; *tún'k'ai ragé·jau* „dažnai matydavau“; *kō·žnu sùbatu atvažúodè* „kiekvieną šeštadienį atvažiuodavo“. Veiksmazodžių liepiamoji nuosaka vartojama be *k*: *vālgai* „valgyk“, *neklegĩ* „nekalbėk“, *guliēs, ai* „eik“, *važ'úo* „važiuok“, *aiktè* „eikite“.

Pirmą kartą sugretinus visas pakraštines vilniškių šnektas (ne tik Gudijos, bet ir Latvijos), matyti, jog archaiškiausių vilniškių morfologijos ypatybių centras yra pietiniame tarmės pakraštyje tarp Lazūnų ir Gervėčių. Čia vartojami keturi vardažodžių vietininkai. Daugiskaitos iliatyvo ir inesyvo yra trys galūnės: *-an, -un, -uosna; -sa, -su, -sui*.

Šiaurinėje tarmės dalyje plačiai vartojama vardažodžių ir veiksmazodžių galūnė *-ūs* gali būti kilusi iš pilnesnės galūnės *-uos* (plg. Uodegėnų *gí·vu·s / gi·vuos* „gyvi“, *mazgá·tu·s / mazgá·tuos* „plautis“). Veiksmazodžių bendraties galinio formanto raida greičiausiai buvo tokia: *-tei/-tie > t'a. > -t'/t*, plg. Daugpilio šnektos *gi·vín'tei, gi·vín't'a., gi·vín't'*. Čia liepiamosios nuosakos antrojo asmens vienaskaitos galūnė yra *-ai*, daugiskaitos – *-it*, plg.: *sāikai* „sakyk“, *nuveinì.t* „nueikite“. Uodegėnų šnektos tariamosios nuosakos vienaskaitai perėmė latgalių galūnės ir sako *eš svíestum* „aš sviesčiau“, *tu svíestim* „tu sviestum“.

MORPHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE PERIPHERAL VILNIŠKIAI DIALECT

Summary

In the nominative case plural the adjectives of *a* stem may have the inflexion *-ūs* (e. g. *senūs* “seni” (old)). Sometimes the full formants *-tei/-tie* of the infinitive of the verbs are pronounced. In the imperative mood of the second person singular the inflexion *-ai* is used, and in plural – the inflexion *-it* (Daugavpils).

In the border dialects of the Vilniškiai the locative is confused with illative. They are sometimes used instead of singular accusative case, the preposition *per*

with the accusative case and the plural instrumental case. The neuter gender of the adjectives, impersonal verbs, and the nominative case of the participle plural because of the contacts between the languages were changed by the nominative case singular of the adjectives or participles of the masculine gender and the adverb.